

Det kan vi ikke være bekendt¹

af
Flemming Balvig

Varetægtsfængsling er enormt indgribende og bør kun benyttes, når det er strengt nødvendigt. Alligevel ser vi, at det bliver benyttet rutinemæssigt og i stort omfang, skrev professor Peter Scharff Smith i sin bog ”Varetægtsfængsling – Danmarks hårdeste straf?”, der udkom i begyndelsen af 2017. I bogen refereres egne og andres undersøgelser, der viste, at selvom varetægtsfængslede bør betragtes som uskyldige, var de underlagt markant mere restriktive regler og værre forhold end de indsatte, som allerede var dømt og afsonede en dom.

Konklusionen var klar: Der bør varetægtsfængsles mindre, varetægtsfængslingerne bør være kortere – og de forhold, der varetægtsfængsles under, bør radikalt forbedres.

For en der som jeg startede sin kriminologiske karriere – helt tilbage i 1960-erne – med fokus på og forskning i fængsler, er dette forbløffende læsning, for allerede dengang var der et særligt kriminalpolitisk fokus på brugen af varetægtsfængsling i Danmark. Man fokuserede bl.a. på forholdet mellem antallet af varetægtsfanger og domfældte indsatte i fængslerne. I 1967 var det gennemsnitlige antal indsatte i danske fængsler og arresthuse 3.164, hvoraf de 616 var varetægtsfanger. Det svarede til 20 pct. – og det var en almindelig formening, at dette var for højt. De statistikker, man havde til rådighed, var ikke så gode som i dag, men i hvert fald var et af hovedargumenterne, at de 20 pct. var flere end de lande man plejede at sammenligne sig med på det tidspunkt. De mange varetægtsfanger var et særligt dansk problem. Man burde nærme sig det niveau, de andre lande lå på – mente man. I 1967.

I det mellemliggende halve århundrede – fra 1967 til 2017 – er varetægtsproblematikken i Danmark poppet op utallige gange. Og af og til er der også forsøgt gjort noget ved det, på forskellig måde.

Uanset disse tiltag kunne man ved årtusindeskiftet konstatere, at en femtedel – de 20 pct. – nu var vokset til omkring en fjerdedel (26 pct.) – og så, i 2017, til en tredjedel (33 pct.).

Men de sidste 5-6 år er der vel så, langt om længe, blevet sat i hvert fald en prop i udviklingen? De seneste tal, jeg har set, hidrører fra juni 2022, og jeg må indrømme, at jeg blev målløs, da jeg så dem: Næsten 4 ud af 10 af de indsatte i danske fængsler og arresthuse – 39 pct. – var varetægtsfanger. I absolutte tal var det 1.671 ud af 4.248. Der er tale om ikke mindre end en fordobling siden 1967.

Det antal, der på et givet tidspunkt sidder varetægtsfængslet, påvirkes såvel af, hvor mange der varetægtsfængsles som længden af varetægtsopholdet. Den stigning, der er sket de seneste år, er formentlig især et produkt af, at man varetægtsfængsler i længere og længere tid. En rapport fra Rigsrevisionen tilstillet Folketinget viser således, at den gennemsnitlige varetægtstid er steget med 48% på bare fem år, fra 2016 til 2021. Per 19. december 2022 lå den på 4,5 måneder. 4,5 måneder!

¹ Kronik i *Politiken*, 25. april 2023.

Hovedargumentet for at forsøge at undgå brug af varetægtsfængsel følger af de almindelige frihedsidealiser et samfund som vort hylder og er bygget op omkring, hvad enten disse så er fastlagt i grundloven og/eller i internationale konventioner eller ej. Vi – fællesskabet – skal bestræbe os på at anvende fysisk og anden tvang over for borgerne så lidt som overhovedet muligt. Varetægtsfængsling drejer sig som minimum om et voldsomt tvangsmæssigt indgreb i bevægelsesfriheden. Samfundsudviklingen har betydet, at netop bevægelsesfriheden er af større betydning end nogensinde før i historien – vi bevæger os langt mere end før og har langt større muligheder herfor. At blive frataget sin bevægelsesfrihed opleves som et brutalt indgreb af den, det går ud over – og i vore dage mere end nogensinde før.

Det behøver måske dårligt fremhæves, fordi det er noget de fleste af os kan forestille os, men for en sikkerheds skyld: Pludselig, som principielt uskyldig, at blive revet ud af sin dagligdag og blive lukket inde i en lille fængselscelle, hvor andre fuldstændig bestemmer, hvad man må foretage sig og ikke foretage sig, er en dramatisk og pinefuld oplevelse. Hvis du ikke tror på, at det er tilfældet, så se Anders Aggers tv-reportager fra Vestre Fængsel. Af dem der har prøvet det, er det en almindelig oplevelse, at en dag i varetægtsfængsel er langt værre end en dag som afsoner – og heller ikke det er en spøg kan undersøgelser også berette om.

Udover den umiddelbare belastning viser undersøgelser tillige, at det kan være særdeles skadeligt – selvfølgelig især, men ikke udelukkende, hvis man tillige bliver helt eller delvist isoleret. Selvmordsrisikoen er langt højere, ikke blot sammenlignet med situationen udenfor i samfundet, men også med perioden under afsoning af en frihedsstraf. En af de nyeste undersøgelser er foretaget af Rockwoolfonden. Her fandt man, at varetægtsfængsling kan være særligt ødelæggende for så afgørende livsbetingelser som ens efterfølgende beskæftigelsesmuligheder og familieforhold – og at det stort set gør sig gældende i lige så stort omfang uanset om varetægten ender med, at man bliver dømt eller ikke dømt for den kriminalitet, man er mistænkt for. Det er altså en konsekvens af selve varetægtsfængslingen. Det er på den baggrund noget af et ansvar at påtage sig som anklagemyndighed at kræve et menneske varetægtsfængslet og for en domstol at konfirmere dette krav. Det burde i hvert fald, være et næsten ubærligt job.

Når det er et forhold, man ud fra de almindelige frihedsidealiser og det voldsomme tvangsindgrebs karakter og konsekvenser i den grad skal forsøge at undgå, ligger der heri, at man skal have helt særligt gode grunde for at gøre det alligevel. Det skal leve op til nogle mindst lige så centrale værdier, og at man vurderer, at det ikke vil kunne leve op til disse på anden og mindre indgribende vis. Det skal være den absolut sidste udvej.

Hvad man så mener er disse lige så centrale værdier har man forsøgt at beskrive i den del af retsplejeloven, der vedrører brug af varetægtsfængsling. Fremfor paragrafferne, kan vi her benytte os af, hvordan anklagemyndigheden på sin hjemmeside selv forsøger at forklare mulige kandidater og andre, hvornår der kan varetægtsfængsles:

”I nogle straffesager vurderer anklagemyndigheden, at det er nødvendigt, at du er frihedsberøvet i en kortere eller længere periode, mens sagen efterforskes. Det er en dommer, der afgør, om betingelserne for at varetægtsfængsle dig er opfyldt. Der skal være en konkret grund til at mistænke dig for det, som politiet har sigtet dig for. Forholdet skal også være af en vis grovhed. Herudover skal der være grund til at varetægtsfængsle dig. Det kan være for at sikre din tilstedeværelse, forhindre at du begår flere forbrydelser, eller for at sikre du ikke kan påvirke sagens efterforskning. Endelig kan frihedsberøvelsen være begrundet i, at andre vil føle det krænkende, hvis du er på fri fod, før sagen er afsluttet.”

I betragtning af, at det er noget, der så vidt muligt skal undgås, er det ejendommeligt, at kun mistankekravet og alvorlighedskravet er formuleret som bolværk mod overdreven brug – og i øvrigt kun ganske vagt (mistankekravet) og med en temmelig lav alvorlighedsgrænse (strafferamme på et og et halvt år for den forbrydelsestype, man er mistænkt for at have begået). Grundene til varetægtsfængsel er i øvrigt beskrevet som muligheder, og ikke som bolværk. Det burde f.eks. hedde sig, at varetægtsfængsel kun kunne komme på tale, hvis der er en specifik og konkret begrundet overhængende risiko for at vedkommende ellers vil påvirke afgørende sider af sagens efterforskning; tilsvarende med hensyn til om vedkommende vil begå ny kriminalitet eller vil flygte. Om det eventuelt vil krænke nogen burde være noget man måtte leve med i et samfund, der sætter bevægelsesfriheden så højt som tilfældet er. Det er en populistisk tidsel blandt de grunde, man kan have til at varetægtsfængsle principielt uskyldige mennesker.

Fordi vi har en lovgivning, der i højere grad angiver muligheder frem for bolværk mod varetægtsfængsling, bliver der så meget elastik i det man kan foretage sig i praksis, at det bliver muligt rutinemæssigt at varetægtsfængsle i højere grad end hvad der samfundsmæssigt er acceptabelt og – ikke mindst – nødvendigt. Og det er så det der er sket – i Danmark.

Spørgsmålet er så selvfølgelig, hvordan vi kan og bør afgøre, hvad der er samfundsmæssigt acceptabelt og nødvendigt, og hermed hvad den væsentligste baggrund er for påstanden om, at vi varetægtsfængsler for meget i Danmark?

Mit konkrete bud på dette spørgsmål er at sige: Lad os sammenligne med situationen i de lande vi sædvanligvis i øvrigt mener, vi kan sammenligne os med. Hvis disse lande varetægtsfængsler mindre og ikke af den grund oplever alvorlige(re) problemer med sigtede der forsøger at flygte, begå ny kriminalitet osv., så varetægtsfængsler vi i Danmark uacceptabelt og unødvendigt mange.

Jeg har valgt at sammenligne med de fire lande, vi grænser op til (Sverige, Norge, UK og Tyskland), de øvrige nordiske lande (Finland, Island) og Holland – altså hele syv lande.

Som ovenfor nævnt var det i juni 2022 39 pct. af de indsatte i Danmark, der var varetægtsfængslede. I de syv sammenligningslande, nævnt i samme rækkefølge som ovenfor, var det: 27, 25, 12, 20, 24, 18 og 29 pct. Ingen af dem lå altså blot tilnærmelsesvis på det danske niveau, nogle af dem meget langt under – og gennemsnittet var 22 pct. Det er 17 procentpoint under Danmark og, relativ set, 44 pct. under det danske niveau. 44 pct.!

Nu kunne man indvende, at andelen af varetægtsfængslede blandt de indsatte ikke er den helt optimale målestok for anvendelsen af varetægtsfængsel, fordi den på en eller anden kompliceret måde også er afhængig af, i hvilken udstrækning og hvordan frihedsstraf anvendes som sanktion. I stedet kunne man vælge at se på antallet af varetægtsfængslede i forhold til befolkningens størrelse.

Som nævnt var der i juni 2022 1.671 varetægtsindsatte i Danmark. Det svarer til 28 pr. 100.000 indbyggere. I de syv sammenligningslande var de tilsvarende tal: 17, 15, 16, 16, 12, 18 og 18. Igen er der ingen af vore nabolande m.v., der bare tilnærmelsesvist ligger på det danske niveau med hensyn til anvendelse af varetægtsfængsel, og faktisk er forskellene indbyrdes mellem dem ikke særlig stor. Det er Danmark der stikker ud. Gennemsnittet for sammenligningslandene er 16 varetægtsfængslede pr. 100.000, dvs. 12 procentpoint under Danmark og, relativt set, 43 pct. under det danske niveau. 43 pct.!

Jeg må blankt indrømme: Jeg græmmes. Det bør man måske ikke som forsker, men det gør jeg. Det er dramatiske forskelle som sjældent set, og de er blevet markant større i løbet af markant kort tid. Det kan vi ikke være bekendt, hvis vi skal være vore grundlæggende idealer tro.

Der er intet i hverken kriminalitetsniveauet eller kriminalitetsudviklingen i Danmark, der kan begrunde det særligt høje og stigende niveau af brug af varetægtsfængsling i Danmark. Det er udelukkende et produkt af de anderledes valg politi, anklagemyndighed og domstole i Danmark foretager og den effektivitet hvormed de løser deres opgaver sammenlignet med andre lande.

Det skal også med, at de syv sammenligningslande mig bekendt ikke har nogen særlige problemer med flygtede mistænkte osv., fordi de varetægtsfængsler mindre end Danmark.

Så - hvad bør der ske?

Man kan selvfølgelig gribe til det sædvanlige, som vi nu har set i årtier, såsom endnu mere kommissionsarbejde, forslag om ny lovgivning, yderligere forskning og statistik osv. osv., men jeg mener, at det vigtigste, forhistorien taget i betragtning og hvad der tidligere er sket, der nu bør ske, er et kontant og præcist politisk signal og krav.

Tilbage i tiden var der nogle finske justitsministre, der blev beskæmmede over, at de brugte fængselsstraffen tre gange så meget som de øvrige nordiske lande. Det var der, kunne man godt se, ingen rationel – fx kriminalitetsmæssig – begrundelse for. Derfor indledte man en proces, der havde som formål, at man ikke skulle bruge fængselsstraf mere end de andre nordiske lande, en proces som man er lykkedes så meget med, at der i vore dage sidder færre i fængsel i Finland end i Danmark, set i forhold til folketallets størrelse.

Vi har også et dansk ”forbillede”. I slutningen af 1970-erne blev en gruppe embedsmænd bedt om komme med et konkret bud på, hvad der kunne og skulle ske, hvis man f.eks. skulle reducere antallet af indsatte i fængslerne med 10 pct., 20 pct. osv. Det blev anledningen til, at man påbegyndte et forsøg med samfundstjeneste.

I forlængelse heraf skal jeg opfordre den danske justitsminister og regeringen til, langt om længe, at tage et radikalt opgør med den overdrevne og unødvendige brug af varetægtsfængsel i Danmark. Bed politi, anklagemyndighed og domstole komme med en hurtig plan for, hvordan vi fra 2024 kan komme ned på et niveau, hvor ”kun” mellem hver femte og hver fjerde af de indsatte i vore fængsler er varetægtsfængslede, og hvor ”kun” omkring 16 ud af 100.000 i det år, hvor vi kommer til at passere de 6 millioner indbyggere, sidder i varetægtsfængsel – dvs. i absolutte tal ca. 1.000 personer. Det er ca. 600 mindre end det seneste tal vi har for, hvor mange der sidder varetægtsfængslet ”i dag”.

Jeg tør næsten ikke tilføje, hvad dette også vil kunne spare i penge. Dels vil man, godt og vel endda, kunne undlade de overvejelser, man er i gang med ifølge den såkaldte flerårssaftale med Kriminalforsorgen om at skulle bygge et helt nyt, stort lukket fængsel for at kunne have celler nok til de kommende års fængselsdømte kriminelle, og dels kunne man spare enorme driftsudgifter – omkring 400 millioner kroner hvert år. Og dette altså bare ved at opføre sig almindeligt, ordentligt og på niveau i en international sammenhæng med hensyn til udvisning af humanitet og rimelighed på et centralt område over for principielt uskyldige borgere.